

BALÁZS IMRE JÓZSEF

LÁNG GUSZTÁV MUNKÁSSÁGÁNAK ERDÉLY-DIMENZIÓI

Láng Gusztáv irodalomtörténész, kritikus, tanári munkássága 2025. április 12-én lezárult. Életműve, tevékenysége sok szinten kötődött a *Korunkhoz*. *Kiskatedra*,¹ majd *Kivándorló irodalom*² című könyveit a *Korunk* kiadója, a Komp-Press jelentette meg, sokévtizedes barátsága és társszerzői együttműködése Kántor Lajossal további szoros szálakkal kapcsolta a folyóirathoz. Míg életének utolsó napjaiban Kántor Lajos a Láng Gusztávval közösen írt második könyvének, a *Száz év kalandnak*³ a korrektúráján dolgozott, jónéhány évvel később Láng Gusztáv maga is egy újabb könyvet készített elő kiadásra életének utolsó heteiben, ez a könyv a transzilvanizmussal kapcsolatos,⁴ és sok tekintetben annak előzménytörténetét vázolja fel, amiről a romániai magyar irodalom 1945–1970 közötti történetéről szóló alapmű, a „Kántor–Láng” szólt.⁵ Mindez azt jelzi, hogy a Láng-életmű rendkívül szorosan és ugyanakkor szimbolikusan kapcsolódott össze az erdélyi magyar irodalom kutatásával. Az alábbiakban a fontosabb könyveiből kirajzolódó pályaképét erre az összefüggésre figyelve foglalom össze. Az a problémaérzékenység azonban, és az az összefüggésteremtő készség, amely jellemző volt rá, messze túlmutat egyetlen szűkebb tematikán – erre is igyekszem kitérni írásomban.

A pálya ritkábban emlegetett tényei közé tartozik: Láng Gusztáv nem csupán Kántor Lajossal közösen jegyzett társszerzős könyvet, hanem már első, *Boríték nélkül* című kötete is

Úgy gondolom, Láng transzilvanizmus-elméletének korszerű jellegét éppen annak a dinamikus viszonyrendszernek a tételzése adja, amelyik a helyzethez való aktív, akaratban sűrűsödő viszonyulásmódnak kulcsszerepet szán.

ilyen, amelyet Veress Zoltánnal írt.⁶ Két nemzedéktárs kezd levélváltásba, a könyv fülszövege Mikes Kelemen mintáját emlegeti. Annyiban jogosan, hogy ezek a levelek a hétköznapok tényeire is utalnak ugyan, de mégis elvi vagy akár elméleti kérdéseket tárgyalnak, levélesszék formájában. A kötet első levelét Láng Gusztáv írja, témája pedig – az erdélyiség-gondolatmenet szempontjából ez máris jelentéses – a vidékiség. Láng tézise, hogy a vidékiség nem a tértől, térbeli adottságtól függ, hanem a lélekben van. A vidékiségből való kiemelkedés kérdése az akaraté is. Mint mondja: „A hegyek sohasem mennek Mohamedhez; a Vezúv azért tartozik a nagyvilághoz, mert akadnak emberek, akik vállalják a meredély fáradtságát, a kráterbe pillantás kockázatát. A vidékiség ennek a vállalásnak a hiánya elsősorban; nem külső, hanem belső adottság, lelki restség, amely legtöbbször nem következménye a körülményeknek, hanem csak alibit, kibúvót keres az utóbbiakban.”⁷ Az a szempontrendszer, amelyet a jelentős erdélyi szerzők tárgyalásakor követ a későbbiekben, más könyvekben is, erre a tudatos, aktív, dinamikus szempontra mindvégig nagy hangsúlyt fektet. Döntésekről beszél a könyvben, arról, ahogyan az időbeli távlat, az emberélet útjának feléről történő visszatekintés saját cselekvéseinknek mintegy visszamenőleg is értelmet ad. *A Boríték nélkül* már tartalmazza azt a gondolatot, amely egyfajta kritikus ars poeticájává is válik Láng Gusztávnak: „Ifjúkorunkban végtelen számú lehetőség felé lobogtat végtelen számú vágy [...]. A kaland láza, mely hevített, észrevétlenül kötelezősége higgad – úgy is mondhatnám: nemesedik –; reggelenként úgy lépünk az életünkbe, mint a hivatalba, s esténként nem odázhatjuk el a testamentáló számvetést: a kiszabott pályán, melyet betöltenünk rendeltetett, mozdultunk-e egy napnyit előre?”⁸ Ennek a gondolatmenetnek a változata az, ami aztán *A jelen idő nyomában* című Láng-kötet⁹ címlapján is olvasható, és amelyik a lehiggadás reflexióját az irodalmi értékek kanonikussá válására is vonatkoztatja. A kritikus számára elérkezhet az a pillanat, amikor egy hasonló lehiggadás, a szenvedélyek lobogásának visszafogása következik be: „Az irány, amelyért élt, diadalmaskodott, ha nem is egészen úgy, ahogy álmodta; a szenvedély, amely hevítette, konvencióvá hűlt (előzékenyebb szóval hagyományyá), s a mögötte és mellette felsarjadó új, fiatalabb szenvedélyek ostromát kell állania. Már nem az irodalomról ír, hanem művekről, egyre jobb ízű mondatokat egyre keseredő szájjal, mert a hajnal frissessége helyett a magány hűvöse borzongatja.”¹⁰

Amennyiben Láng Gusztáv pályáján tételezhetünk ilyen mozzanatot, az leginkább a Kántor–Láng 1971-es megjelenéséhez, majd 1973-as, némileg bővített-továbbalakított újrakiadásához köthető. A korszakban egyébként jelentős visszhangot kiváltó mű, amellet, hogy támadások érték, és elméletibb kritikákat is kapott, igényes, esztétikai szempontú újragondolását jelentette a második világháború utáni erdélyi irodalom hagyományszerkezetének. Ez csak részben jelentett irodalomtörténeti munkát, hiszen a közelmúlt irodalmáról volt szó: hangsúlyt kapott az az elem is, amivel Láng Gusztáv gyakorló kritikusként már egyébként is szembesült. A kritikus időparadoxon, amely voltaképpen meg is könnyítette számára a kritika irodalomtörténetbe fordítását, a következőképpen hangzott: „tévedés azt hinni, hogy a kritika lényege művek méricskélő megítélése; kritikus az, aki – bár egyetlen könyv ürügyén – egy egész irodalom, az egész közízlés fölött ítélkezik a történelmi idő, az újat teremtő változás nevében. A változást persze nem ő hozza, hanem a művekben önmagát jelentő történelem, ahogy a hajnalt sem a kakas ébreszti, hanem a hajnal a kakast.”¹¹ Ugyanezt a szempontrendszert érvényesíti ebben az időszakban a Pezsgő-díj¹² alapító zsűritagjaként

is. A lényeg tehát az, hogy Láng szerint a közelmúltról, sőt a jelenről is lehet távlatosan, analitikusan beszélni, amennyiben összefüggéseket tudunk felvázolni a dolgok szingularitása köré.

E szövegek megírása idején fordul Láng figyelme a transzilvanizmus felé. Az *Utunk* 1973-as évfolyamában közzétett *Jegyzetek a transzilvanizmusról*¹³ már sok tekintetben megelőlegezi azt, ami élete végére teljes köteté alakul, legfeljebb az implicit polémia alakul tovább az analízisben. Az 1973-as szöveg a későbbi nemzedékek és korszakok kritikáját szegezi a transzilvanizmussal szembe: „Az az egyeséges és örök »erdélyi szellem«, amelyet az erdélyi történelem és az erdélyi művelődés alakítójának tekint a transzilvanizmus, sohasem létezett, illetve amennyiben ilyen erdélyi szellemről a múltra vonatkoztatva beszélhetünk, csakis mint adott történelmi feltételek között kialakult jelenségről, s ez az őt létrehozó történelmi erők energiavesztésével maga is sorvad, vagy éppenséggel eltűnik.”¹⁴ Az elemzés azonban folytatódik, és a fogalom működés módjának, használatainak, utóéletének irányában mozdul el már ebben a korai írásban is, végül pedig a posztumusz kötet kortársi perspektívák, művek, helyzetek iránt is nyitó analíziseibe torkollik.

Úgy gondolom, Láng transzilvanizmus-elemzéseinek korszerű jellegét éppen annak a dinamikus viszonyrendszernek a tételezése adja, amelyik a helyzethez való aktív, akaratan sűrűsödő viszonyulásmódnak kulcsszerepet szán. Ezzel a megközelítésmóddal Láng egyszerre ment szembe a helyzetek látszólagos statikusságából levezetett (és mint láttuk a *Boríték nélkülben*, ezt a provincializmus logikájával azonosító) determinizmussal, és a kortárs hibridizációelméletek bizonyos automatizmusával. A kisebbségi szerepnek ágenciát tételezve beszél arról, hogy egyfelől a (romániai) társadalmi-politikai közeg, illetve másfelől a (magyar) kulturális hagyomány nem eredményez automatikusan ötvözetet, hibridizációt: „ez a két tényező nem egészíti ki egymást, sőt egymással ellentétes is lehet”.¹⁵ Vagyis a hibridizációs folyamatok empirikus tényei mellett további tényezőket is figyelembe kell vennünk a kérdéskör elemzése során: például a térség demokráciaindexét, a többségek és kisebbségek közti viszonyt és hasonlót. Láng több helyütt írt arról a meggyőződéséről is, hogy a „csonkamagyar” tudatnak szüksége van arra a tapasztalatcsomagra, amelyet a kisebbségi magyar közösségek az évtizedek során felhalmoztak, más államok határai között élve. E tudatok közötti viszony pedig ugyancsak dialógusszerű dinamikát követ.

A *Kivándorló irodalom* recenzálásakor, 1999-ben azt a provokatív kérdésfelvetést kockáztattam meg, hogy példái illetve reflexiós szintje következtében Láng Gusztáv valamelyest a teljes erdélyi magyar irodalom olvasását összekapcsolja a „kivándorló irodalom” szókapcsolattal.¹⁶ Ennek az észrevételnek a jelentősége azóta a migrációs, diaszpórai irodalmak modelljeinek szilárdabb körülírásaival nőtt meg. Míg a többes kulturális affiliációk, kisebbségi közösségek nemzetközi szakirodalma gyarapodott, a magyarázó elv végső soron épp az a dinamikus, performativitásában tetten érhető identitás maradt, amelyet Láng a vidékiséggel szegezett szembe. Láng Gusztáv maga is országok között ki-kimozduló személy volt: Budapesten született, gyermek- és ifjúkorát, felnőttkorának jelentős részét Szatmárnémetiben és Kolozsváron töltötte, majd a *Kivándorló irodalom* több cikkének megírása idején már Magyarországra költözött. A kötetben elemzett szerzők, Kuncz Aladártól Áprily Lajosig, Gulácsy Iréntől Makkai Sándorig, Mikes Kelemtől Márai Sándorig maguk is megtapasztalják hasonló kimozdulások következményeit és eredményeit. A dinamikus modell, amelyet

Láng Gusztáv a transzilvanizmusról megalkot, és amelyik figyelembe veszi Cs. Gyimesi Éva helyzettudat/azonosság-tudat fogalom-párosát is a *Gyöngy és homokból*, a viszonyulásmódokra is mindvégig figyel.

A *Dsida Jenő költészete*¹⁷ című kismonográfia kifejezetten irodalomtörténeti szempontrendszerrel egészíti majd ki ezt a viszonyrendszert. Egyrészt beilleszti Dsida verseit egy avantgárd-dal, majd neoklasszicizmussal érintkező magyar költészeti hagyományba. Összeépíthetővé teszi az életmű értelmezési szempontjait a Kosztolányi–Babits–Radnóti–József Attila-erőtérrel. Közben modelleket is épít: a „világképhordozó nagykompozíció” terminusával helyezi el a Dsida-költészet kiemelkedő nagyverseit a korszak kontextusában.

Meggyőző, és kifejezetten a transzilvanizmus szerepelvárásaival kapcsolatos a kismonográfia elemzése *A költő feltámadása* című 1930-as Dsida-versről. Ebben Láng motívumelemzéssel alátámasztott érvelése a Reményik Sándor-féle attitűddel és költői szerepfelfogással folytatott vita nyomait mutatja ki: „a lepke nem fél a fenyőtől, s azzal, hogy a »fa-titánok« meghajolnak a pillangó-kergető költő előtt, elismerik a könnyű, a törekeny szépség fölényét a zord pátosz fölött. S ha a szikla és a fenyő önazonosító jelkép volt Reményik verseiben, ugyanúgy a lepke is az a Dsida-költeményben.”¹⁸ Dsida életművén keresztül tehát Láng megmutatja a klasszikus transzilvanista költészet egy lehetséges alternatíváját. Egy későbbi Dsida-elemzésében ugyancsak revelatív, ahogyan a Dsida-féle program váratlan inspirációs forrásaira és analógiáira bukkan rá Gandhi tanaiban.¹⁹ A ráismerést filológiai érvek is követik: Dsida valóban közölt cikket Baktay Ervin India-könyvéről, amelyben szó esik Gandhi életpraxisáról.

A Dsida-életmű elemzése, a költő gyűjteményes verseskötetének sajtó alá rendezése olyan szál az értekezői munkásságban, amelyben Láng Gusztáv szakterületei, a huszadik századi modern költészet és az erdélyi magyar irodalom vizsgálata a lehető legszerveesebben és legeredményesebben kapcsolódnak össze. Dsida-értelmezései rendkívül hasonló technikával és szempontrendszerrel íródnak meg, mint a Kosztolányi- vagy Radnóti-verseket elemző tanulmányok.

Egyetemi oktatóként Kolozsváron, majd Szombathelyen is főként modern magyar költészetet tanított Láng Gusztáv, szóban elmondott verselemzéseit nemzedékek emlegették és emlegetik azóta is. Néhány elemzésének a magja, lényege bekerült köteteibe is, tanári munkájának leágazásaként pedig a *Kiskatedra* című kötet nyújt még ízelítőt abból, ahogyan irodalommal ismerkedő diákok és tanárok szempontjaira, kérdéseire reagálva irodalmi művek elemzésébe lehet fogni. A *Kiskatedra* megpróbálja eligazítani az olvasót a képversek megértésének kérdéskörétől vagy Nietzsche filozófiájának magyar költészetre tett hatásától a műfordítás magyar költészetben érvényesülő elveiig. A kötet őrzi formailag is a dialógusnak azt az elvét, amely a Kántor Lajossal írt könyveknek, de főleg a Veress Zoltánnal írt első kötetnek is sajátossága volt.

Nem egyetlenként a korszak erdélyi magyar kultúrájában – Szilágyi Júlia esszéíró-t szoktuk még így emlegetni – Láng Gusztáv is a szóbeliségben mozgott legotthonosabban, szellemes és színes előadó és beszélgetőpartner volt. Ha ezt a szóbeliségben élő szövegmennyiséget is hozzászámoljuk a megjelentetett kötetekhez, akkor igencsak tekintélyes és terjedelmes életművet képzelhetünk magunk elé.

De csupán a nyomtatott kötetek száma alapján is elmondható: Láng Gusztáv jól érzékelhető nyomot hagyott az erdélyi magyar irodalom és az ősszmagyar irodalom hagyománytudatában. Néhány gondolata, ahogy az igazi tanároké, úgy él

tovább az újabb nemzedékek tudatában, hogy talán már a gondolat forrása sem pontosan azonosítható számukra. Ahogy a *Boríték nélkül* egyik passzusa mondja: „hidd el, e személytelenné válásnak megvan a maga pátosza. Van-e mélyebb érzés, mint az apáé, akinek minden vágya, hogy fia külön legyen, mint ő volt? [...] Elhagytuk már az ábrándozni kész ifjúkort, amikor gúlaépítő fáraóként nevéünk megörökítésén, emlékünkből balsamozásán képezegettünk. Mit ér a világ műmiákkal? Férfiak vagyunk: munkálkodjunk feledésünkön.”²⁰

Láng persze pontosan tudta, és erre olykor figyelmeztetett is, hogy a kritikus mondatainak az írásmódja ugyanúgy jelentésképző erőt hordoz, mint az íróké. Méltánylandó a személytelenségnek az a változata, amely működéssé tud válni egy kultúra szövetében, és Láng Gusztávnak kétségtelenül sikerült ez a bravúr – tankönyvszerzőként, tanárként, értelmiségiként sokan figyeltek a szavára. Utó-korként azonban ellenszegülhetünk a személytelenség kísértésének, és elhelyezhetjük a személyesség emlékjeleit, szomorkás szeretettel jelölve ki a Láng Gusztáv-életmű tér- és időbeli koordinátáit.

A cikk a nagyszabeni Lucian Blaga Egyetem TRANSHIROL ERC-2020-COG című projektjének keretében készült. *This project has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement No 101001710)*

■ JEGYZETEK

1. Láng Gusztáv: *Kiskatedra*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kvár, 1993.
2. Láng Gusztáv: *Kivándorló irodalom*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kvár, 1998. (A továbbiakban: Láng 1998)
3. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról*. Bookart, Csíkszereda, 2018.
4. A kiadás előtt álló könyv bevezetőjét jelen lapszámban tesszük közzé Boka László bevezető jegyzetével.
5. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. Kriterion, Buk., 1971.
6. Láng Gusztáv – Veress Zoltán: *Boríték nélkül*. Dacia, Kvár, 1970. (A továbbiakban: Láng–Veress 1970)
7. Uo. 6.
8. Uo. 14.
9. Láng Gusztáv: *A jelen idő nyomában*. Kriterion, Buk., 1976.
10. Uo. 166.
11. Uo.
12. L. Balázs Imre József (szerk.): *Újraolvasott Pezsgő-díjasok*. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2012.
13. Láng Gusztáv: *Jegyzetek a transzilvanizmusról*. Utunk 1973/50. 3–4.
14. Uo. 3.
15. Láng Gusztáv: *Séta egy definíció körül*. In: Láng 1998. 36.
16. Balázs Imre József: *Séták egy öndefiníció körül*. Korunk 1999/1. 117.
17. Láng Gusztáv: *Dsida Jenő költészete*. Kriterion, Buk.–Kvár, 2000.
18. Uo. 233.
19. Láng Gusztáv: *Újraolvasás*. In: Uő: *Kérdezz másképp...* Parnasszus Könyvek, Bp., 2015. 68.
20. Láng–Veress 1970. 16.